

Telo a telesnosť v slovenskej poézii

Šimon Čižmár

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 1, pp. 79-83

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.1.10>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-4823-5493>

26 septembra 2023 sa v Ústave slovenskej literatúry SAV konala konferencia *Telo a telesnosť v slovenskej poézii*. Išlo v poradí o tretí ročník pravidelného vedeckého seminára usporadúvaného na pôde ústavu so zámerom poskytnúť priestor na sondovanie slovenskej poézie. Po prvom ročníku k téme *Pomedzia a demarkačné línie v slovenskej poézii* (2021) a druhom zameriavajúcom sa na *Zviera v slovenskej poézii* (2022) sa tentoraz pozornosť sústredila na ľudské telo v rôznych podobách a kontextoch. Diverzitu v literárnom zobrazení tela, ale aj v prístupe pri spracovávaní problematiky bolo možné sledovať naprieč troma tematicky vyčlenenými blokmi.

Prvý blok charakterizovali možné metafyzické podoby tela vychádzajúce v rámci európskeho kultúrneho kontextu z tradičného dichotomického vnímania tela a duše. Ako prvá sa predstavila Kristína Pavlovičová (Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity), ktorá skúmala *Telo a telesnosť v stredovekých legendách*. Predstavila antropologický princíp objavujúci sa v stredovekých legendách založený na potláčaní telesnosti, vychádzajúci z tomizmu, a objasnila jeho nekresťanský pôvod v antickej filozofii a gnostických náboženských prúdoch. Predložené teoretické tézy dokumentovala na veľkom množstve úryvkov z pramenných materiálov (*Život Konštantína, Maurova legenda, O živote a smrti aj o zázrakoch blahoslavenej Alžbety*), doplnených o kontextualizačné interpretácie podopreté citáciami z *Bible*. Identifikovala vplyvy hagiografie východnej a západnej proveniencie, rozdiely a spoločné znaky medzi týmito jednotlivými prístupmi k telu a ich konkrétnu realizáciu v textoch. Štruktúra príspevku bola do veľkej miery postavená na predstavovaní jednotlivých asketických prístupov k telu: pustovníctvo, pôst, nespavosť, práca, sebatrýznenie, odriekanie, čistota, poslušnosť, chudoba, (nedostatočná) hygiena, bičovanie či automutilácia. V rámci opozície telesného a duchovného predstavila K. Pavlovičová aj dichotomické vnímanie živého tela v opozícii k mŕtvemu telu v podobe relikvií.

Témy pustovníctva sa dotkla aj Lubica Schmarcová (Ústav slovenskej literatúry SAV) v príspevku *Rozpad tela a subjektu v poézii a korešpondencii Sama Bohdana Hroboňa*. Problematizovala zaužívanú predstavu o S. B. Hroboňovi ako človeku preferujúcom mníšsky či pustovnícky spôsob života a poukázala skôr na autorov nie úplne slobodný výber takéhoto životného štýlu (na čo odkazoval aj úvodný citát „nemoc prikovala ma k Tatre“). Vychádzala z korešpondencie medzi básnikom a českým lekárom, vlastencom a autorom filozofického konceptu diasofie Karolom Slavojom Amerlingom, v ktorej identifikovala niekoľko leitmotívov týkajúcich sa zdravia a tela objavujúcich sa aj v Hroboňovej tvorbe. Využila pritom koncept symbolického tela, ktoré v Hroboňovej tvorbe predstavujú dve základné línie: motív panenstva a motív zakliatia.

K problematike tela v romantickej poézii prispela aj Gabriela Mihalková (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity), ktorá sa venovala téme *Telo a smrť, telo a láska. Motívy tela, zmyslov a emócií v poézii Sama Vozára*. Základnou premisou sprevádzajúcou jej uvažovanie o cykle sonetov *Ukojenie tóni* bolo v kontexte dualistického chápania tela a duše vyjadrenie vnútorného prežívania prostredníctvom somatizmov. Tie pomocou kvantitatívnej metódy klasifikovala na základne metodologického podložia pozostávajúceho z konceptu „vtelesnenia“ Georgea Lakoffa a poznatkov antropologickej lingvistiky. Jednotlivé analytické zistenia kontextualizovala a interpretovala predovšetkým vo vzťahu k senzualným obrazom, obrazom prežívania či priestoru v básňach. Medzi najčastejšie somatizmy v spomínanom cykle zaradila na základe svojich výskumov srdce, slzy, krv, ruku a oko a ich prítomnosť následne porovnala s výskytom vo Vozárovej skladbe *Akžeby srdce*, v Slovenskom národnom korpuse a slovenskej frazeológii.

Časový (ale nie tematický) skok predstavoval záverečný príspevok prvého bloku *Fyzické a metafyzické telo v slovenskej poézii*. Ján Gavura (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity) sa v ňom zameril na metaforické využitie fyzického tela a korporeality v metafyzických súvislostiach. Sústredil sa na poéziu Erika Jakuba Grocha, v ktorej zdôraznil svojbytné zobrazenie tela vzpierajúceho sa fyzikálnym zákonom, a na poéziu Miroslava Válka, konkrétne na báseň *Óda na lásku* (zo zbierky *Milovanie v husej koži*, 1965), pri ktorej upozornil na využívanie teologických poznatkov. Práve M. Válek sa stal podnetom pre vznik následnej širšej debaty, kde diskutujúci uvažovali o autorovi a jeho tvorbe ako o samostatnom probléme, témou sa stala jeho rozsiahla reflexia, no zároveň aj potreba prehodnocovania doterajších naratívov.

Druhý blok zameraný na poéziu písanú ženami otvorila Andrea Bokníková (Filozofická fakulta Univerzity Komenského) príspevkom *Telo, materstvo, trauma, príroda – o poézii Márie Jančovej*. Venovala sa tematizácii a stvárneniu materstva vo vzťahu k telesnosti v autorkinej tvorbe predovšetkým zo štyridsiatych rokov 20. storočia. Okrem poetkinej jedinej zbierky *Blahoslavení* (1940, 1968) zohľadnila časopisecky uverejnené básne či básne z knihy *Denníky 1938 – 1960* (2011). V interpretáciách jednotlivých básní poukázala A. Bokníková na súvislosť medzi významovými impulzmi a telesnosťou a predstavila niekoľko spôsobov, akými autorka tento vzťah realizovala (napríklad prepájaním telesných a prírodných rytmov, zvnútornením priestoru, transfúziou subjektu do objektu či prelínaním tiel subjektu a objektu). V závere upozornila na príbuznosť autorkinej básnickej tvorby s prózou Eleny Maróthy Šoltésovej *Moje deti* (1923, 1924).

Istou pripomienkou prvej – „dichotomickej“ – série príspevkov bola prezentácia Terézie Struhárovej (Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity) s názvom *Telo a Ja v poézii Ingeborg Bachmannovej* venovaná základnému problému ontologického dualizmu, otázke tela a ega v tvorbe rakúskej povojnovej autorky. Ťažiskom boli básne z rokov 1962 – 1964 napísané po rozchode s Maxom Frischem či počas ciest do Prahy a Egypta, ktoré vyšli v slovenskom preklade pod názvom *Nepoznám iný lepší svet* (2003). T. Struhárová poukázala na existenciálnu hraničnosť prítomnú v autorkiných básňach, ktorú dáva poetka do súvislosti s telesnosťou, predovšetkým so zmyslami, na spoznávanie vlastnej telesnosti a krehkosti bytia, ktoré sa v jej básňach objavuje spolu s bolesťou, cez aspekt tela približuje medziľudské vzťahy a prostredníctvom jazyka vypovedá o skúsenostiach tela, z ktorého by lyrická protagonistka najradšej vystúpila.

Nora Nagyová (Divadelná fakulta Vysokej školy múzických umení) sa venovala podobám tela a telesnosti v drámach Jany Bodnárovej. Predmetom jej východiskovo fenomenologickej analýzy sa stala autorkina ostatná hra *Staroba en noir* (2022). Poukázala na determinovanosť divadelnej hry konceptom troch tiel od Nancy Scheper-Hughesovej a Margaret Lockovej, bádanie ktorých rovnako nachádza teoretické východiská vo fenomenológii. N. Nagyová sa opierala aj o teórie feminizmu, poukázala na rôzne podoby zobrazenia tela a telesnosti v divadelnej hre, na perspektívy, cez ktoré je nahliadané na telo (žité a vedome prežívané vo vzťahu k okoliu). Zdôraznila kľúčový motív, ktorým je staroba a smrť. Interpretovala odlišné starnutie mužov a žien, ktorého zobrazenie v literatúre sa v závere druhého bloku konferenčných príspevkov pretavilo do živo diskutovanej témy anticipujúcej neskorší príspevok Veroniky Rábovej.

S príspevkom *Ex/In. Útroby, obaly & Kleinove fľaše. Básnický výskum tela v ranej tvorbe Nóry Ružičkovej* vystúpila Ivana Hostová (Ústav slovenskej literatúry SAV). Zamerala sa na debutovú zbierku poetky *Mikronauti* (1998), ktorú uviedla v dobovom kontexte deväťdesiatych rokov 20. storočia s dôrazom na etablojúce sa témy feministickej filozofie v prostredí slovenskej kultúry, predovšetkým okolo časopisu *Aspekt*. Opierajúc sa o Liboru Oates-Indruchovú sledovala uplatnenie lacanovskej psychoanalýzy v predmetnej zbierke, predovšetkým koncept extimity, ktorý po Jacquesovi Lacanovi rozvinul Jacques-Alain Miller. Tento koncept, podobne ako koncept Kleinovej fľaše, dala do súvislosti s motívom rozlíšenia vnútorného a vonkajšieho v spojení s vyobrazením telesnosti v básňach N. Ružičkovej. V interpretácii sa venovala aplikácii teoretických konceptov aj ďalším motívom, obrazom či symbolom v debute, ktoré odkazujú k telu a telesnosti (biela a červená farba, krv, materstvo, priestor operačného stola a chirurgické prostriedky, písanie telom a na telo a podobne).

Telo a telesné procesy v básnickej tvorbe Kataríny Kucbelovej, konkrétne v jej druhej zbierke *Šport* (2006), boli témou referátu Viliama Nádaskaya (Ústav slovenskej literatúry SAV). Opierajúc sa o existujúcu kritickú reflexiu zbierky vo svojom interpretačne ladenom príspevku problematizoval význam slova šport v rámci jeho bežného slovníkového chápania. Cez motív dychu, spochybnenia dualistickej nejednoty tela a duše a absencie obrazov tela či jeho častí a opakovanie a návratnosť ako typický znak autorkinej tvorby pomenoval človeka (protagonistku) ako súbor procesov a častíc. Telesnosť v autorkinej tvorbe vnímal ako

82 fyziologické prejavy a súvisiace psychologické pnutia, postihoval úsilie autorky hľadať možnosti, prostriedky a javy, ako definovať a obsiahnuť telo.

Tretí blok otvorila V. Rácová (Filozofická fakulta Univerzity Komenského), ktorá sa zamerala na literárne reprezentácie fenoménu starnutia v slovenskej poézii cez formy ageizmu, sociálne a kultúrne stereotypy a predsudky (*Jeseň života či skôr nová jar? Ako sa starne v slovenskej poézii*). Podstatnou výskumnou otázkou bol aj prístup k starnutiu a otázka možnosti identifikovať v slovenskej poézii prvky inklinácie k východnému konceptu novej jari alebo k menej pozitívne ladenému konceptu jesene života dominujúcemu v západnej kultúre. Ako dôležité sa ukázali aj rodové rozdiely, konkrétne nepomerne väčší počet textov zobrazujúcich starnutie mužov, kým, naopak, starnutie žien v sledovanom korpuse slovenskej poézie takmer absentovalo.

Michal Jareš (Ústav pro českou literaturu AV ČR) sa v príspevku „*Uvázat tělo*.“ *Nad nehty, očima, hlavou a výrazkami Vladimíra Puchaly* sústredil na parciálne prejavy telesnosti, predovšetkým cez obrazy vlasov a nechtov, ale aj očí, uší, prstov, rúk, dlaní či zubov, v ktorých videl korešpondenciu s dobovou poéziou aj nadväznosť na nemecký expresionizmus. Okrem poézie V. Puchalu prezentovanej jeho troma zbierkami sa M. Jareš venoval tiež širšiemu, predovšetkým dobovému kontextu slovenskej poézie deväťdesiatych rokov 20. storočia. Upozornil na viacero autorov, ktorí dnes nie sú v popredí výskumného záujmu (napríklad Pavla Hudáka), poukázal na rozdrobenosť slovenskej poézie a pretrvávajúcu cudnú averziu voči zobrazovaniu tela a telesnosti, ktorá v nej pretrvala aj napriek liberalizácii a demokratizácii, ktoré sú v sledovanom období badateľné.

Martin Boszorád (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa) v referáte „*Bo môj rap je taký tlstý, že má po bokoch strie...*“ (*Textové telá a telesné texty slovenského rapu*) predstavil hiphop ako kultúrny komplex a jeden z najsomatickejších kultúrnych fenoménov vôbec. Osobitnú pozornosť v rámci hiphopovej scény venoval rapu, predovšetkým slovenským rapovým textom tematizujúcim telo pomocou verbálneho gesta (maskulinita, expresívnosť a explicitnosť, objektivizácia ženského tela). Svoje interpretácie a analýzy podložil viacerými metodologickými východiskami, najmä recepcnou estetikou Nitrianskej školy, estetikou pragmatizmu a somaestetikou Richarda Shustermana, fenomenologicky orientovanými prácami Mauricea Merleau-Pontyho, Jana Patočku a Blanky Činátlovej.

Seminár uzavrela téma *Dopravná erotika v slovenskej lyrike druhej polovice 20. storočia* v podaní Jaroslava Šranka (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského). Dotýkal sa v nej podôb subjektov a tiel v slovenskej poézii v prostredí verejnej dopravy, ktoré po dlhodobom kontinuálnom rešeršovaní kategorizoval na základe viacerých kritérií (podľa prostredia, sémantiky, symboliky). Venoval sa napríklad lokálnym špecifikám zobrazenia verejnej dopravy, expresívnemu vystihnutiu pocitov z dopravnej rutiny, motívom mestskej hromadnej dopravy v satirickej poézii, konceptom náhodnosti a osudovosti a verejnej doprave ako modelu spoločnosti alebo ako symbolike cesty životom. Pri (najmä mužsko-ženskej) dopravnej erotike zdôraznil dejovosť, ale tiež modelovosť, senzuálnosť, telesný zjav, telesné prežívanie, viazanie zmyslovo-erotickej roviny na morálno-etický či filozoficko-existenciálny rozmer reflexie.

Vedecký seminár ponúkol širokú variету príspevkov poskytujúcich pohľad na telo a telesnosť v slovenskej poézii. Vystupujúci pristupovali k téme každý

špecifickým spôsobom nielen vzhľadom na zvolenú metodológiu či predmet záujmu, ale aj z hľadiska zastúpenia rôznych historických období. Vďaka tomu mali účastníci možnosť vnímať obraz tela a premeny a konštanty jednotlivých aspektov súvisiacich s telesnosťou v rôznych fázach slovenskej literatúry.

Mgr. Šimon Čižmár
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: simon.cizmar@savba.sk